УДК 378+377.35

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-8(346)-2-89-97

Кузнецова Оксана Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.
oksanakharkov08@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4224-5594>

Одарченко Вероніка Ігорівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.
nika.odarchenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1268-0309>

Пішоха Марія Олександрівна,

здобувачка освіти першого курсу другого (магістерського) рівня
спеціальності 073 Менеджмент, психолого-педагогічного факультету
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.
pishoha.mari@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9896-6713>

**ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ
СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Інтеграція сучасної української освіти у світовий освітній простір супроводжується переосмисленням проблеми становлення висококваліфікованих фахівців. Розвиток вищої школи неможливий без усвідомлення ролі культури й освіти, особистісно-творчої самореалізації викладача та студента.

Специфіка управління професійною підготовкою майбутніх педагогів обумовлена розумінням сутності їх професійної культури, яка визначається ціннісними орієнтаціями в соціумі, психолого-педагогічними та фаховими знаннями й уміннями, морально-етичними, мотиваційно-вольовими і рефлексивно-комунікативними якостями, сформованістю культури спілкування.

Науково-педагогічні дослідження, передовий педагогічний досвід лише частково сприяють удосконаленню культури спілкування педагогів, за своєю суттю вона залишається незмінною. Пояснюється це, недостатнім усвідомленням значущості культури спілкування як фактору формування особистості фахівця, недооцінкою розробки нових технологій для вищої школи.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема формування культури педагогічного спілкування знайшла своє відображення у працях О. Бодальова, В. Кан-Каліка, О. Киричука, Н. Кузьміної, Л. Кондрашової, О. Леонтьєва, А. Мудрика, Л. Орбан-Лембрик тощо.

Дослідження, у яких достатньо широко обґрунтовується категорія культури педагогічного спілкування, проводили такі педагоги Ш. Амонашвілі, Г. Балл, А. Капська, В. Коломієць, С. Максименко, М. Фіцула. Існують певні підходи і до розуміння поняття «культура спілкування»: когнітивно-діяльнісний (В. Грехнев, А. Мудрик); діяльнісно-поведінковий (О. Донченко, В. Тихонович); аксіологічний (І. Тимченко); емоційно-почуттєвий (С. Гончаренко); комунікативний (Г. Чайка, Т. Чмут).

У результаті вивчення теоретичних джерел встановлено, що проблема культури спілкування розглядалась достатньо активно. Названі позиції відображають багатогранність культури педагогічного спілкування, розкривають ті або інші сторони її прояву в педагогічній діяльності різних категорій вихователів. Вони становлять певний інтерес для нашого дослідження у плані опори на аспекти цієї проблеми, яка вивчалась раніше, врахування їх при розгляді управління процесом формування культури спілкування майбутніх педагогів в процесі професійної підготовки.

Слід зазначити, що спілкування як один із типів життя людини пронизує всі сфери її предметної діяльності: пізнання, зміна, ціннісний зміст. Зосереджені в процесі спілкування, ці сфери діяльності сформували потребу, здатність і вміння спілкуватися з людьми, природою, речами, художніми образами, самим собою. Процес спілкування має важливе практичне значення, оскільки базується на цінностях поваги, співчуття та потреби участі в іншій людині, породжуючи тим самим духовну спільноту. Сучасну науку дуже цікавлять явища спілкування. Дослідження провідних вчених підтверджують важливість цього питання та підкреслюють його широкий міждисциплінарний охоп (А. Бодалов, О. Злобіна, М. Каган, В. Кан-Калик, О. Леонтьєв, А. Мудрик, А. Титаренко) (Веденская, 2007, с. 45).

Цікаво, що в контексті вивчення даної теми саме позицію М. Каган виклав у монографії «Світ комунікації», автор теоретично обґрунтував концепцію комунікації на основі соціальної практики. Вчений звернув увагу на те, що структура спілкування передбачає двосторонній процес, при якому глибока спільна духовна робота спрямована на отримання інформації. Цей процес спілкування дає змогу

об'єднати почуття та ідеї. Проте автор вказує на те, що спілкування не веде до спілкування, особливо в процесі навчання, воно ґрунтується на монологах-медіа та діалогу, щоб знайти абсолютну істину (Андреева, 2001). М. С. Каган вважає, що процес спілкування є основною діяльністю, якою людина опановує в ранньому дитинстві, вона поступово стає умовою успішного здійснення інших видів діяльності. Автор розглядає комунікацію в цілому, визначає особливу форму взаємодії предметної системи, окреслює структуру, функцію та форму їх існування.

На рівні психології та педагогіки концептуальна основа для висвітлення проблем спілкування належить розумним людям. Учені розкрили основні аспекти спілкування як особистісного виховного чинника, а також визначили основні шляхи впливу освіти на нього з метою покращення навчально-виховного процесу. А. Мудрик описує спілкування як категорію навчання та доводить, що воно змістовно пов'язане з такими категоріями навчання, як «освіта», «виховання», «навчання», «діяльність», «відносини», «команда», «особистість». Спілкування як навчальна категорія, на думку дослідника, — це «обмін духовними цінностями у формі діалогу між учнями та оточуючими людьми. Воно має характерні риси часу: воно не лише показує об'єктивність, а й важливе значення». Певною мірою вплив педагогічної орієнтації на життя. Особистість» (Поліщук, 2006).

Отже, спілкування — одна із фундаментальних форм виявлення принципової єдності людства та людського способу буття. Водночас це і фундаментальна форма становлення та виявлення людської особистості. Врешті, лише у спілкуванні — прямому чи опосередкованому — може відбутися найважливіше та найзаповітніше для людської особистості: досягнута єдність сутності та існування, за якої людина зможе в своїх діях відчувати власну повноту та автентичність, а в своїх самоусвідомленнях приймати свої дії та вчинки як внутрішньо виправдані, важливі, необхідні.

Якщо спілкування розглядається як діяльність, то виокремлюють такі його функції: організація спільної діяльності; пізнання людьми один одного; формування та розвиток міжособистісних взаємин. Використання цієї класифікації допомагає зрозуміти, що особливості психологічної природи спілкування безпосередньо впливають на його перебіг та формування його культури. Усі функції спілкування спостерігаються у житті й виявляються, як правило, в єдності, доповнюючи одна одну.

Фундаментом спілкування сучасної особистості є не тільки на вміння, що відповідають та відносяться до рольового репертуару та комунікативної компетентності, а й на вміння знаходити взаємодію, що не входить в межі ділових інтересів та професійної діяльності.

Спілкування виступає в чотирьох аспектах:

- як засіб вирішення освітніх завдань;

- як система соціально-психологічного забезпечення виховного процесу;
- як спосіб організації взаємин викладачів та студентів, в якому поєднуються навчання й виховання;
- як процес виховання особистості і творчої індивідуальності.

Отже, майбутній педагог постає як ініціатор і керівник процесу спілкування, суть якого складають система, прийоми та навички взаємодії педагога та студентського колективу, змістом якого є обмін інформацією, освітній вплив, організація взаємин і трансляція особистості педагога учнем.

Педагогічне спілкування – специфічна форма спілкування, яка має свої особливості і в той же час підкоряється загальним психологічним закономірностям, властивим спілкуванню як формі взаємодії з іншими людьми, що включає комунікативний, інтерактивний і перцептивний компоненти.

Людські взаємини повинні будуватися на суб'єкт-суб'єктній основі, коли обидві сторони спілкуються на рівних, як особистості, як рівноправні учасники процесу спілкування. При дотриманні цієї умови встановлюється не міжрольовий контакт «викладач – студент», а міжособистісний контакт, в результаті якого і виникає діалог, а значить, і найбільша сприйнятливість і відкритість до впливів одного учасника спілкування на іншого. Створюється оптимальна база для позитивних змін у пізнавальній, емоційній, поведінковій сферах кожного з учасників спілкування (Бехтерев, 1993).

Усі сфери життєдіяльності людей пов'язані зі спілкуванням – необхідним засобом досягнення взаєморозуміння і взаємодії, а досягнення взаємодії можливе за умов дотримання певних норм спілкування, культури спілкування.

Культура спілкування – це комплекс розвинутих умінь використовувати мовні і мовленнєві засоби з метою здійснення певного впливу на адресата. Культура спілкування є одним із центральних компонентів професійної культури викладача вищої школи. Вона синтезує в собі комплекс знань, цінностей, зразків поведінки, характерних для ситуацій педагогічного спілкування, а також умінь гнучко реалізовувати їх на практиці з метою забезпечення ефективності спільної діяльності.

Культура спілкування майбутнього педагога характеризується рівнем розвитку комунікативних знань та умінь і дозволяє здійснювати міжсуб'єктну взаємодію, спрямовану на ефективне виконання професійних обов'язків (Галузинський, Євтух, 1995).

Передумовою поширення культурних явищ є наявність певних домовленостей, правил, норм, ритуалів, а також розвиток сформованих методів і систем, усі вони є частиною культури поширення, що дозволяє досягти консенсусу та обміну думками. І дії в соціальних групах. З огляду на це, формування культури спілкування є необхідною складовою

морального виховання особистості. Основа культури особистості відповідає загальнолюдським духовним цінностям, вона не обмежена часом і є надбанням усіх людей, оскільки створюється протягом усієї історії людства. Тому культура, про яку ми говоримо, — це людська природа світу, яка зашифрована у всьому багатстві цінностей, норм, традицій, звичаїв тощо. І саме такого роду штучно накопичене багатство кожен може і хоче створити своє багатство.

Звернення до сучасних психолого-педагогічних праць (О. Березина, О. Даниленко, Л. Дурандіна, В. Малахова) дає змогу встановити різноманітні підходи до визначення поняття «культура спілкування» – від вузьких, сконцентрованих на одному його аспекті, до широких, спрямованих на виділення системи сутнісних ознак та взаємозв'язків.

З точки зору О. Березина, культура спілкування визначається певними елементами структури особистості, тобто забезпеченням якості та атрибутів взаєморозуміння та взаємодії індивідів і суспільства (Гоноболин, 1995).

При вузькому тлумаченні поняття «культура спілкування» деякі люди також вважають, що це явище має нескінченні прояви. На думку В. Малахова, за інтерсуб'єктивністю культури будь-яку форму вираження можна розглядати як культуру спілкування (Грехнев). У цьому контексті мова йде про моральний аспект спілкування або моральну культуру спілкування, яка відповідає моральним нормам і гуманістичним цінностям, сформованим суспільством у подібних вимірах. Складність і неоднозначність вибору двох методів формують своєрідну культуру спілкування в педагогічній практиці. Варто зазначити, що на це питання розглядається О. Яницька, яка вважає, що ядро культури комунікаційного ставлення завжди існує в спілкуванні і є його внутрішньою сутністю. Культуру спілкування автор розглядає як показник рівня морального розвитку особистості.

О. Даниленко наголошує на фундаментальному значенні інструментального спілкування, відносить до культури спілкування всі прийоми та засоби, прийняті конкретною спільнотою, висловлюючи думки і почуття, ставлення до себе чи інших, незалежно від його змісту та моральних якостей. Тому під спілкуванням розуміється діяльність, у якій можуть мати місце моральні та аморальні мотиви, цілі та стосунки. Тому культуру спілкування слід розглядати як сукупність поведінки людей, що забезпечують реальний хід процесу спілкування. При поясненні вузькопедагогічної значущості досліджуваного явища розглядається моральний аспект культури спілкування. Тому в цьому сенсі комунікаційна культура включає і підходить для поведінкових форм етики та естетичних концепцій, а також набору способів дій і моделей поведінки в особистому контексті. Культура спілкування тісно пов'язана з словесним етикетом, а саме з правилами вітання, знайомства, прощання, вдячності, вибачення, запрошення, схвалення тощо. Люди, як

правило, негативно реагують на порушення вироблених суспільством формул етикету.

Мовленнєвий етикет – це складна система мовних знаків, в основі якої лежать моральні правила та вимоги до вираження ставлення до інших і до себе. Культура спілкування – це не просто культура вибору ефективних стратегій і тактик, вона ґрунтується на гуманістичних комунікативних установках, знаннях і навичках. Це також результат використання правил поради, говоріння та слухання, активного використання правил і норм людської етики, постійного дотримання етикету. Як важлива частина, засіб діяльності вчителя (Етика ділового спілкування, 2007). Культура спілкування вчителя-завжди за допомогою найважливіших конкретних завдань навчання, як вчителю вдається реалізувати загальні принципи загальносуспільної значущості принципів навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Говорячи про культуру спілкування викладача, ми, насамперед, повинні бачити в усіх його взаємостосунках уміння досягати поставленої мети у професійній підготовці майбутнього спеціаліста. Якщо викладач не здатен налагодити свої взаємини зі студентами, в такому разі вряд чи варто вести мову про наявність спілкування.

Ця обставина є визначальною для професійного спілкування викладача, здатності сприяти розвитку особистості студента (формувати необхідний обсяг знань, закріплювати важливі суспільні цінності, прищеплювати корисні навички роботи, теоретичне, творче мислення) . Важливим показником професіоналізму викладача є також його вміння висловити своє ставлення до кожного здобувача освіти, вміння правильно оцінювати його вчинки, вміння адекватно реагувати на поведінку, вибирати систему впливів, яка найбільше відповідає індивідуальним їх особливостям.

Спілкування завжди будується на основі певних мотивів: потреб, інтересів, соціальних обов'язків, звичок, цілей, які можуть бути як індивідуальними, так і соціально значущими. У професійному спілкуванні викладача мотиви завжди соціально значущі. Специфікою професійного спілкування є те, що педагог керується бажаннями, намірами, напрямками, які передбачає його професійний обов'язок. Іншим важливим аспектом його професійної культури є використання різноманітних і динамічних міжособистісних стосунків для створення умов для розвитку здібностей студента в колективі. І тут переважає особистісне вміння педагога будувати свої стосунки з колективом у цілому, шукати і знаходити основні моменти для узгодження індивідуальних і колективних інтересів (Добрович, 1987).

Високого рівня професіоналізму у культурі взаємовідносин досягає той викладач, котрий розглядає спілкування як обопільний процес, у якому усі студенти стають повноправними партнерами. Професіоналізм, уміння, навіть талант викладача полягають у тому, щоб запобігати, пом'якшувати труднощі у спілкуванні через різницю у рівні

підготовки, різні здібності, характери; допомогти студентам відчутти впевненість у собі через спілкування.

Культура спілкування викладача вимагає від нього максимального терпіння, наполегливості, послідовності у діях, принциповості, поєднаних із тактовністю і гнучкістю, самодисципліною; педагогу необхідні й особливі морально-психологічні якості: беззаперечна доброта та чуйність, повага до особистості, почуття власної гідності. Саме високий рівень психолого-педагогічного культурного викладача вищої школи допомагає йому у спілкуванні зі студентською аудиторією та є умовою їх ефективної комунікації та співпраці (Каган, 1988).

Таким чином, культура спілкування майбутнього викладача повинна постійно збагачуватися новими методами, прийомами та засобами роботи. Суть його полягає в тому, що воно на різних рівнях вимагає від викладача постійної та обов'язкової адаптації до умов того чи іншого виду педагогічної діяльності. У кожному конкретному випадку спілкування може змінюватись оцінка і самооцінка, концентрація уваги, рівень інтелектуальної активності, ступінь проникнення у зміст пропонованого матеріалу лекції.

Список використаної літератури

1. Андреева Г. М. Социальная психология : учебник. Москва : Аспект Пресс, 2001. 384 с. **2. Бехтерев В. М.** Избранные труды по психологии личности : в 2 т. / отв. ред. Г. С. Никифоров, Л. А. Коростылева. СПб. : Алетейя, 1999. Т. 1. Психика и жизнь. 256 с. **3. Веденская Л. А.** Русский язык и культура речи : учебное пособие для вузов FB2. Ростов н/Д : Феникс, 2007. 539 с. **4. Галузинський В. М., Євтух М. Б.** Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні : навчальний посібник. Київ, 1995. 186 с. **5. Гоноволін Ф. Н.** Книга об учителе. М. : Просвещение, 1965. 260 с. **6. Грехнев В. С.** Культура педагогического общения. М. : Просвещение, 1990. 142 с. **7. Етика ділового спілкування : навч. посіб. / Т. Б. Гриценко та ін.** Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 344 с. **8. Добрович А. Б.** Воспитателю о психологии и психогигиене общения. М. : Просвещение, 1987. 98 с. **9. Каган М. С.** Мир общения: проблемы межсубъектных отношений. М. : Политиздат, 1988. 315 с. **10. Поліщук В. М.** Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Суми : Університетська книга, 2006. 220 с.

References

1. Andreeva, G. M. (2001). *Sotsialnaya psikhologiya* [Social psychology]. Moscow: Aspekt Press [in Russian]. **2. Bekhterev, V. M.** (1999). *Izbrannye trudy po psikhologii lichnosti: v 2 t.* [Selected works on personality psychology: in 2 v.]. Eds. G. S. Nikiforov, L. A. Korostyleva. T. 1. *Psikhika i zhizn.* SPb.: Aleteyya [in Russian]. **3. Vedenskaya, L. A.** (2007). *Russkiy yazyk i kultura rechi* [Russian language and culture of speech].

Rostov n/D: Feniks [in Russian]. **4. Haluzynskyi, V. M., & Yevtukh, M. B.** (1995). *Osnovy pedahohiky ta psykholohii vyshchoi shkoly v Ukraini* [Fundamentals of pedagogy and psychology of higher education in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian]. **5. Gonobolin, F. N.** (1965). *Kniga ob uchitele* [A book about a teacher]. Moskow: Prosveshchenie [in Russian]. **6. Grekhnev, V. S.** (1990). *Kultura pedagogicheskogo obshcheniya* [Culture of pedagogical communication]. Moskow: Prosveshchenie [in Russian]. **7. Hrytsenko, T. B.** et al. (Eds.). (2007). *Etyka dilovoho spilkuvannia* [Ethics of business communication]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian]. **8. Dobrovich, A. B.** (1987). *Vospitatelyu o psikhologii i psikhogigiene obshcheniya* [For the educator about the psychology and psychohygiene of communication]. Moskow: Prosveshchenie [in Russian]. **9. Kagan, M. S.** (1988). *Mir obshcheniya: problemy mezhsob"ektnykh otnoshenij* [The world of communication: problems of intersubjective relations]. M.: Politizdat [in Russian]. **10. Polishchuk, V. M.** (2006). *Vikova ta pedahohichna psykholohiia* [Vikova and pedagogical psychology]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].

Кузнецова О. В., Одарченко В. І., Пішоха М. О. До проблеми формування культури спілкування майбутніх педагогів: історія та сучасність

У статті розкрито проблеми формування культури спілкування майбутніх педагогів в історичному контексті та на сучасному етапі розвитку. В результаті аналізу наукової літератури в ході роботи визначені поняття спілкування та культура спілкування.

Виокремлені функції спілкування викладача та студента. Розкрита специфіка управління професійною підготовкою майбутніх педагогів, яка обумовлюється розумінням сутності їх професійної культури, та визначається ціннісними орієнтаціями в соціумі, психолого-педагогічними та фаховими знаннями й уміннями, морально-етичними, мотиваційно-вольовими і рефлексивно-комунікативними якостями, сформованістю культури спілкування. Проаналізовано підходи в управлінні формуванням культури спілкування майбутніх педагогів

Ключові слова: спілкування, культура спілкування, формування, педагог, функції.

Кузнецова О. В., Одарченко В. И., Пишоха М. А. К проблеме формирования культуры общения будущих педагогов: история и современность

В статье раскрываются проблемы формирования культуры общения будущих педагогов в историческом контексте и на современном этапе развития. В результате анализа научной литературы в ходе работы определены понятия общения и культуры общения.

Выделены функции общения преподавателя и студента. Раскрыты специфика управления профессиональной подготовкой будущих

педагогов, которая обуславливается пониманием сущности их профессиональной культуры, и определяется ценностными ориентациями в социуме, психолого-педагогическими и профессиональными знаниями и умениями, морально-нравственными, мотивационно-волевыми и рефлексивно-коммуниктивными. Проанализированы подходы в управлении формированием культуры общения будущих педагогов

Ключевые слова: общение, культура общения, формирование, педагог, функции.

Kuznetsova O., Odarchenko V., Pishokha M. To the problem of forming the culture of communication of future teachers: history and modernity

The article reveals the problems of forming a culture of communication of future teachers in the historical context and at the present stage of development. As a result of the analysis of the scientific literature in the course of work the concepts of communication and culture of communication are defined.

The functions of communication between teacher and student are singled out. The specifics of management of professional training of future teachers, which is determined by the understanding of the essence of their professional culture, and is determined by value orientations in society, psychological, pedagogical and professional knowledge and skills, moral and ethical, motivational and volitional and reflexive-communicative qualities, communication culture. Approaches to managing the formation of communication culture of future teachers are analyzed

Key words: communication, culture of communication, formation, teacher, functions.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2021 р.

Прийнято до друку 26.11.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Докучаєва В. В.